

INHEEMSE BOMEN EN STRUIKEN

GEEF ZE EEN TOEKOMST

INHEEMSE BOMEN EN STRUIKEN:

GEEF ZE EEN TOEKOMST

Van alle bomen en struiken die in ons land groeien hoort maar een klein deel hier oorspronkelijk thuis. De laatste tijd neemt de aandacht voor die inheemse bomen en struiken toe. Dat is een ontwikkeling die moet worden toegejuicht. Want inheemse bomen en struiken verdienen die aandacht. Ze dragen bij aan de verscheidenheid van de natuur, ze verrijken het landschap, kortom, ze vormen een kostbaar erfgoed waar we zuinig op moeten zijn. Inheemse bomen en struiken hebben een verleden; ze verdienen een toekomst. Hierover leest u in deze brochure.

Waar maken we ons eigenlijk druk om?

Als ons land nog vol zou staan met inheemse bomen en struiken, hoefden we ons geen zorgen te maken. Dan was deze brochure overbodig. Helaas is de werkelijkheid anders. Het areaal inheemse bomen en struiken en de kwaliteit ervan zijn in ons land drastisch achteruitgegaan. Onder inheems verstaan we: bomen en struiken die zich sinds de

Goudveil is een kenmerkende plant voor oud bos. Dat geldt ook voor soorten als winterlinde, mispel, tweestijlige meidoorn, adelaarsvaren, bosanemoon en eenbes.

1

laatste ijstijd ter plekke alleen langs natuurlijke weg hebben verjongd of die kunstmatig zijn verjongd met uitsluitend lokaal materiaal. Van de ongeveer 80 soorten inheemse bomen en struiken die in Nederland voorkomen is bijna de helft zeldzaam of zeer zeldzaam geworden; 7 soorten zijn (nagenoeg) verdwenen.

Een van de oorzaken is het eeuwenlange proces van ontbossing. Tegenwoordig zijn inheemse bomen en struiken nog voornamelijk te vinden op oude bosplaatsen, in houtwallen, langs holle wegen en aan de oevers van niet vergraven beken. Maar juist die plekken staan vaak onder zware druk, vooral door schaalvergroting in de landbouw, stads- en dorpsuitbreiding en wegeaanleg. Daardoor gaat er nog steeds veel areaal verloren. Een minder bekende, maar niet minder belangrijke oorzaak van de achteruitgang is het gebruik van plantmateriaal uit andere landen. Veel plantmate-

Ingrepen in het landschap gaan vaak ten koste van waardevolle groeiplaatsen.

riaal wordt opgekweekt uit relatief goedkoop zaad, dat geïmporteerd is uit Zuid- en Oost-Europa, dus uit landen met een ander klimaat. Daarbij gaat het weliswaar om soorten die ook bij ons van nature voorkomen, maar het importmateriaal heeft andere erfelijke eigenschappen en is daardoor minder aangepast aan de Nederlandse omstan-

Door het kappen van houtwallen en door beeknormalisaties is de wegedoorn sterk achteruitgegaan. Spontane verjonging komt weinig voor. Bescherming van bestaande populaties is van belang. Wededoorn komt onder andere nog voor in Twente (Dinkeldal), de Achterhoek, langs Brabantse beekdalen en in Zuid-Limburg.

De gele kornoelje behoort tot de zeldzaamste plantesoorten van ons land. Er zijn in totaal nog geen tien struiken meer op drie plaatsen. Mogelijk komt de gele kornoelje nog in een paar oude hagen voor, waarvoor in het verleden (oorspronkelijk) inheems plantmateriaal is gebruikt. Vanwege de grote zeldzaamheid is uitbreiding van het aantal populaties van belang, en is introductie uit de omgeving van Aken en Noord-België verantwoord.

digheden. Op verschillende plaatsen zijn bijvoorbeeld veldesdoorns, sleedoorns en meidoorns van Italiaanse herkomst te vinden met vitaliteitsproblemen.

De achteruitgang moet een halt worden toegeroepen. Inheemse soorten horen thuis in onze natuur en in ons landschap. We zijn verantwoordelijk voor hun voortbestaan. Wanneer soorten verdwijnen, is dat voorgoed.

Maar niet alleen soorten zijn het behouden waard, ook de genetische variatie

binnen een soort vormt een kostbaar kapitaal. Door aanpassing aan klimaat en milieuomstandigheden kan een grote verscheidenheid van erfelijke eigenschappen binnen een soort ontstaan. In het ene gebied bloeit een soort bijvoorbeeld eerder dan in het andere, of vormt eerder blad. Ook kunnen de vorm en de grootte van de bladeren of de bloemen variëren. Die verscheidenheid zorgt ervoor dat de soort goed is uitgerust om veranderingen in klimaat of milieu te overleven. Wanneer soorten met die erfelijke eigenschappen verloren gaan, wordt die uitgangspositie verzwakt en kan de vatbaarheid voor ziektes bijvoorbeeld toenemen. De va-

De wintereik wordt niet direct bedreigd. Wel verdwijnt er geregeld waardevol genemateriaal door kappen en bosverjonging. Zuivere wintereikpopulaties zijn zeldzaam. De wintereik kruist namelijk gemakkelijk met de zomereik en daarom komen we meestal kruisingsproducten tegen.

riatie van eigenschappen als bloeiwijze en bloeiperiode biedt ook meer mogelijkheden voor dieren die daarvan gebruik maken, zoals bloembezoekende insecten. Ten slotte is die variatie een verrijking voor het landschap.

Wat kunnen we doen?

Het voortbestaan van inheemse bomen en struiken is een zorg die iedereen aangaat. Rijk, provincies, gemeenten,

Eenstijlige meidoorn komt in ons land vrij algemeen voor, maar is op veel plaatsen verdwenen door schaalvergroting in de landbouw, stads- en dorpsuitbreidingen en vanwege de bestrijding van bacterievuur. Zaad is gemakkelijk te oogsten, maar door veelvuldige import is het moeder materiaal niet altijd betrouwbaar.

natuurbeschermingsorganisaties, waterschappen, recreatieschappen en particuliere eigenaren kunnen eraan bijdragen. En wel op twee manieren.

- In de eerste plaats door bossen en beplantingen met waardevolle inheemse bomen en struiken te beschermen. Daarvoor moet men om te beginnen weten waar deze zich bevinden. Helaas verdwijnen er nog regelmatig waardevolle plekken door onwetendheid. Gegevens over de herkomst van

Wilde appel behoort tot de zeldzaamste boomsoorten in ons land en komt van nature voor in vochtige rivieroeverbossen, maar ook in het Wintereiken-Beukenbos. Beperkte aantallen zijn nog te vinden in Drenthe, Twente, de Achterhoek en het Rijk van Nijmegen. Takdoorns zijn kenmerkend voor de wilde appel.

bomen en struiken zouden standaard in bestemmingsplannen en beheersplannen meegenomen moeten worden, zodat er bij de uitvoering rekening kan worden gehouden met aanwezige waarden.

- Ten tweede door bij nieuwe aanplant van bossen en beplantingen bewust te kiezen voor plantmateriaal met een verantwoorde inheemse herkomst.

Doorgegroeid winterlinde-hakhout in Zuid-Limburg. De winter- en zomerlinde komen in de Achterhoek, Oost-Twente en Zuid-Limburg nog sporadisch voor in de rijkere bostypen.

De steeliep, ook wel fladderiep genoemd, is een echte rivieroeversort. Mooie exemplaren zijn vooral langs meanderende beekjes in het oosten van het land te vinden.

4

Hoe weet ik of ik te maken heb met inheemse bomen of struiken?

Harde bewijzen dat een boom of struik inheems is, zijn voorlopig niet te leveren. Technieken om erfelijk materiaal te herkennen en aan te tonen zijn nog volop in ontwikkeling. Wel kan een uitspraak worden gedaan over de mate van waarschijnlijkheid. Aan de boom of struik zelf is de herkomst niet zonder

De gewone es is als boomsoort algemeen, maar inheems materiaal is zeldzaam. Oorspronkelijk materiaal komt waarschijnlijk nog voor als eeuwenoud hakhout en als knotbomen in het Kromme-Rijn gebied. De gewone es is in ons land een belangrijke boomsoort in een aantal bostypen op de rijkere gronden.

meer af te lezen. Die moet beoordeeld worden aan de hand van een aantal criteria, die zowel met de boom of struik zelf te maken hebben als met de groeiplaats. Voor een deel gaat het om zaken die iedereen in principe zelf kan onderzoeken. Voor andere criteria is specifieke (ecologische) deskundigheid vereist.

Het bos of de beplanting moet als zodanig

al op topografische kaarten uit 1830-1850 vermeld staan. Archiefonderzoek en gesprekken met mensen ter plaatse kunnen aanvullende informatie opleveren. In de boom-, struik- of kruidlaag moeten plantesoorten voorkomen die indicatief zijn voor oude bossen. Voorbeelden zijn winterlinde, tweestijlige meidoorn, adelaarsvaren, eenbes en bosanemoon. Verder moet de vindplaats binnen het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort liggen en overeenkomen met het bodemtype waarop hij thuishoort. De soort moet in de omgeving op meerdere vergelijkbare plekken voorkomen.

Bij de boom of struik zelf moet het om een wilde variëteit gaan. Dat kan wor-

den vastgesteld aan de hand van uiterlijke kenmerken zoals blad en bloeiwijze. De leeftijd van de boom geeft ook een aanwijzing, evenals de manier van groeien: de bomen moeten een spontane, niet aangeplante indruk maken. Soms hebben bomen door eeuwenlange hakhoutcultuur de tijd overleefd. Deze criteria hoeven niet allemaal tegelijk op te gaan. Indicatieve planten kunnen bijvoorbeeld geheel ontbreken. Ook zijn er niet altijd oude exemplaren. De criteria moeten dus altijd in samenhang met elkaar gebruikt worden.

Hoe kom ik aan verantwoord inheems plantmateriaal?

Betrouwbaar inheems plantmateriaal is nog niet op de reguliere plantsoenmarkt te koop. Inheems zaad is schaarser en duurder dan handelszaad uit het buitenland. Het is dus begrijpelijk dat kwekers geen duur inheems zaad uitzaaien als ze geen extra zekerheid over afzet hebben. Toch is het mogelijk om aan betrouwbaar inheems plantmateriaal te komen. Sinds 1992 worden - vooralsnog op bescheiden schaal - zaad en stek gewonnen van inheemse bomen en struiken. Het opkweken gebeurt op contractbasis bij een aantal kwekers. Het plantmateriaal is verkrijgbaar bij Bronnen (Centrum voor verspreiding van inheemse houtige gewassen) en bij Staatsbosbeheer, sectie Zaad- en Plantsoenvoorziening. De adressen en telefoonnummers vindt u verderop in deze brochure, onder het kopje 'Voor meer informatie'. Beide organisaties hebben controle over de keten zaadwinning-teelt-plantsoenafzet en staan borg voor betrouwbaar materiaal.

Bedenk wel dat het, afhankelijk van de gewenste soort, twee tot vier jaar duurt voordat planten leverbaar zijn. Een goede planning van de plantsoenbehoefte is dus onontbeerlijk.

Onderzoek genetische kwaliteit inheemse bomen en struiken

In 1991 is de Directie Natuurbeheer van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij gestart met het project "Genetische kwaliteit inheemse bomen en struiken". In het kader van dit project worden vindplaatsen van inheemse bomen en struiken in kaart gebracht. Inmiddels zijn inventari-

5

aties uitgevoerd in Oost-Twente, de Achterhoek, de Gelderse Poort, Zuid-Limburg, Drenthe, het duingebied, Zeeland en Zuid-Holland. De inventarisaties zijn verricht in nauwe samenwerking met onder meer de Landinrichtingsdienst, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer.

Door het in kaart brengen van waardevolle vindplaatsen kunnen deze beter worden beschermd en worden benut voor de zaadwinning.

Uit dit zaad kan plantmateriaal worden

Bij zoete kers (boskriek) is de grens tussen oorspronkelijk en verwilderd materiaal moeilijk te trekken. In gebieden waar de zoete kers van nature voorkomt (Zuid-Limburg en de beekdalen in het oosten van het land), worden ook exemplaren van onduidelijke herkomsten aan geplant. Echt inheems materiaal is vrij zeldzaam. Het is een waardevolle soort, zowel in economisch (hout) als ecologisch opzicht. De zoete kers hoort thuis in de meest soortenrijke bostypen die we in ons land kennen: het Eiken- Haagbeukenbos en het Beukenbos.

gekweekt voor toepassing in bossen en beplantingen. In Twente heeft de Landinrichtingsdienst dit al in praktijk gebracht. De dienst heeft plannen om de werkwijze bij meer landinrichtingsprojecten in verschillende delen van het land toe te passen. Het plantmateriaal kan ook worden gebruikt als toekomstige zaadbron bij natuurontwikkeling.

Bij de inventarisatie van inheemse bomen en struiken worden de precieze coördinaten van de vindplaatsen vastgelegd en samen met de andere relevante informatie opgenomen in databestanden. Ook wordt herbariummateriaal verzameld voor later vergelijkend onderzoek.

Lijst van inheemse bomen en struiken

Acer campestre	Spaanse aak of veldesdoorn	ZZ
Acer pseudoplatanus	gewone esdoorn	ZZZ
Alnus glutinosa	zwarte els	a
Alnus incana	witte els	ZZZ
Berberis vulgaris	zuurbes	ZZ
Betula pendula	ruwe berk	z
Betula pubescens	zachte berk	a
Carpinus betulus	haagbeuk	ZZ
Clematis vitalba	bosrank	ZZ
Cornus mas	gele kornoelje	ZZZ
Cornus sanguinea	rode kornoelje	ZZ
Corylus avellana	hazelaar	a
Crataegus laevigata	tweestijlige meidoorn	ZZ
Crataegus x media	eenstijlige meidoorn x tweestijlige meidoorn	ZZ
Crataegus monogyna	eenstijlige meidoorn	a
Crataegus calycina	koraalmeidoorn	ZZZ
Crataegus x macrocarpa	koraalmeidoorn x tweestijlige meidoorn	ZZZ
Cytisus scoparius	brem	a
Daphne mezereum	rood peperboompje	ZZZ
Euonymus europaeus	wilde kardinaalsmuts	z
Fagus sylvatica	beuk	ZZ
Fraxinus excelsior	gewone es	ZZ
Hedera helix	klimop	a
Ilex aquifolia	hulst	z
Juniperus communis	jeneverbes	ZZ
Ligustrum vulgare	wilde liguster	ZZ
Lonicera periclymenum	wilde kamperfoelie	a
Lonicera xylosteum	rode kamperfoelie	ZZZ

Malus sylvestris	appel	zzz
Mespilus germanica	mispel	zzz
Myrica gale	gagel	z
Pinus sylvestris	grove den	zzz
Populus canescens	grauwe abeel (witte abeel x ratelpopulier)	zzz
Populus nigra	zwarte populier	zzz
Populus tremula	ratelpopulier of esp	zz
Prunus avium	zoete kers	z
Prunus padus	vogelkers	z
Prunus spinosa	sleedoorn	z
Pyrus communis	peer	zzz
Quercus petraea	wintereik	zz
Quercus robur	zomereik	z
Quercus x rosacea	wintereik x zomereik	zz
Rhamnus catharticus	wegedoorn	zz
Rhamnus frangula	sporkehout of vuilboom	a
Ribes nigrum	zwarte bes	zz
Ribes rubrum	aalbes	z
Ribes uva-crispi	kruisbes	z
Ribes spicatum	troebes	zzz
Rosa arvensis	bosroos	zzz
Rosa canina	hondsroos	z-zzz
Rosa pimpinellifolia	duinroos	zz
Rosa rubiginosa	egelantier	zz
Rosa tomentosa	viltroos	zzz
Rosa agrestis	kraagroos	zzz
Rosa micrantha	kleinbloemige roos	zzz
Rubus idaeus	framboos	a
Rubus species	diverse braamsoorten	a-zzz
Salix alba	schietwilg	zz
Salix atrocinerea	rossige wilg	zzz
Salix aurita	geoorde wilg	zz
Salix caprea	boswilg	z
Salix cinerea	grauwe wilg	a
Salix fragilis	kraakwilg	zz

Salix x multinervis	grauwe wilg x geoorde wilg	a
Salix pentandra	laurierwilg	zzz
Salix purpurea	bittere wilg	zzz
Salix repens	kruiwilg	a
Salix x rubens	schietwilg x kraakwilg	a
Salix x smithiana	katwilg x grauwe wilg	zz
Salix triandra	amandelwilg	z
Salix viminalis	katwilg	z
Sambucus nigra	gewone vlier	a
Sambucus racemosa	trosvlier	z
Sorbus aucuparia	wilde lijsterbes	a
Taxus baccata	taxus	zzz
Tilia cordata	winterlinde of klein- bladige linde	zz
Tilia platyphyllos	zomerlinde of grootbladige linde	zzz
Ulex europaeus	gaspeldoorn	zz
Ulmus glabra	ruwe iep	zz
Ulmus laevis	fladderiep of steeliep	zzz
Ulmus minor	gladde iep	z
Viburnum lantana	wollige sneeuwbal	zzz
Viburnum opulus	Gelderse roos	z

Verklaring tekens:

zzz	= zeer zeldzaam of mogelijk uitgestorven (kritiek)
zz	= zeldzaam (kritiek)
z	= vrij algemeen tot plaatselijk vrij algemeen (plaatselijk kritiek)
a	= algemeen
x	= kruising tussen twee soorten

Publikaties

In het kader van het project "Genetische kwaliteit inheemse bomen en struiken" zijn de volgende publikaties verschenen:

Behoud en ontwikkeling van het genetisch potentieel van onze bomen en struiken.

H.M. Heybroek, 1992.

Dorschkamp-rapport nr. 684.

Prijs: f 10,70.

8

Randvoorwaarden en knelpunten bij behoud en toepassing van inheems genenmateriaal.

N.C.M. Maes, 1993.

IBN-rapport 020.

Prijs: f 25,-.

Inventarisatie van inheems genenmateriaal in Oost-Twente, Rivierengebied en Zuid-Limburg.

N.C.M. Maes, 1993.

IBN-rapport 041.

Prijs: f 25,-.

Inheems genenmateriaal in de Achterhoek rond Winterswijk.

N.C.M. Maes, 1994.

IBN-rapport 076.

Prijs: f 20,-.

Deze publikaties kunt u bestellen bij het Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek door het vermelde bedrag over te maken op Postbanknummer 94 85 40 t.n.v. IBN-DLO te Wageningen onder vermelding van de titel(s) van de verlangde

publikatie(s). De prijzen zijn inclusief verzendkosten.

In voorbereiding zijn rapportages over inheems genenmateriaal in Drenthe, het duingebied, Zeeland en Zuid-Holland.

Voor meer informatie

Informatie- en KennisCentrum
Natuurbeheer
Postbus 30, 6700 AA Wageningen
tel. 08370-74 800
fax 08370-27 561
contactpersoon: G.T.M. Grimberg

Staatsbosbeheer, sectie Zaad- en
Plantsoenvoorziening
Postbus 1300, 3970 BH Driebergen
tel. 03404-26 111
fax 03404-11 767
contactpersoon: P. Lommerse

Bronnen
Meerwijkselaan 27,
6564 BS H. Landstichting
tel. 080-601 280
fax 080-607 868
contactpersonen: H. Ketelaar en
Ch. Rövekamp

Ekologisch Adviesburo Maes
Achter Clarenburg 2,
3511 JJ Utrecht
tel. 030-310 916
contactpersoon: N.C.M. Maes

Instituut voor Bos- en Natuur-
onderzoek
Postbus 23, 6700 AA Wageningen
tel. 08370-77700
fax 08370-24988
contactpersoon: S.M.G. de Vries

Samenstelling: G.T.M. Grimberg

Met medewerking van:

Consulentschap NBLF Overijssel
Landinrichtingsdienst Utrecht en Zwolle
Staatsbosbeheer, Driebergen
Ekologisch Adviesburo Maes, Utrecht
Bronnen, H. Landstichting

Tekstredactie: H.J. van den Brink

Foto's: N.C.M. Maes en H. Ketelaar

Ontwerp: Plano-Design, Den Haag

Litho: Drukpunt, Den Haag

Druk: Ronaveld, Den Haag

Colofon

IKC
natuur
beheer

Brochure IKC natuurbeheer nr.12
Wageningen 1994
ISSN 0927-958X

Uitgave:
Informatie- en KennisCentrum Natuurbeheer
Afdeling Bos en Beplantingen

Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij

Postbus 30
6700 AA Wageningen
tel. 08370-74800